

Emlékezés Kovács Istvánra (1921-1990), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

Remembering István Kovács (1921-1990), Full Member of the Hungarian Academy of Sciences

Az életút és a személyiség

Kovács István 1921. szeptember 21-én született Nyírbátorban. 1939-ben iratkozott be a debreceni Tisza István Tudományegyetemre, ahol jogi tanulmányokat folytatott. Egyetemi éve alatt aktív részese volt az intézmény diákszervezetének munkájában. Jogi doktori oklevelét 1943-ben kapta meg, melynek birtokában 1943-tól egy évig ügyvédjelöltként dolgozott Munkácson. 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány Népjóléti Minisztériumának titkárságára nevezték ki, itt az állami intézmények és a szövetkezet alkalmazottainak politikai ellenőrzését végző igazolóbizottságok szervezése volt a feladata, hamarosan azonban más beosztást kapott a minisztériumban. Ennek az volt az oka, hogy 1947 és 1948 között Veszprém vármegye alispáni tisztségét is betöltötte. 1949-ben áthelyezték a Belügyminisztériumba, ahogy 1951-ig a tanulmányi osztályt vezette miniszteri tanácsosi rangban.

Egyetemi oktatói és tudományos pályafutása 1950-ben, illetve 1951-ben indult. 1950-től 1990-ben bekövetkezett haláláig a szegedi – akkori nevén – József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Államjogi Tanszékének vezetője volt kandidátusi tudományos fokozatának 1954-ben történt megszerzését követően egyetemi tanári rangban. A tudományok doktora akadémiai fokozatot Kovács István 1962-ben kapta meg. 1965-ben a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlése levelező, majd 1976-ban rendes tagjának választotta. 1951-től haláláig a Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben létrehozott Állam- és Jogtudományi Intézetében is tevékenykedett, előbb főosztályvezetőként, majd 1955 és 1980 között igazgatóhelyettesként. 1980 és 1990 között – Szabó Imre utódjaként – az intézet igazgatója volt. A szegedi jogi karnak két ciklusban, 1954 és 1956, valamint 1973 és 1979 között volt dékánja. 1985-ben a hallgatók a jogi kar kiváló oktatójává választották. Tiszta szívből örült ennek az oklevélnek.

Kovács István fontos szerepet játszott a szocialista magyar államszervezet alapjául szolgáló jogszabályok előkészítésében. Az akkor viszonyoknak megfelelően a „szakértő” jelző nem volt használatos, vagy ha igen, akkor inkább

pejoratív értelemben. Visszatekintve azokra az évekre mégis megállapíthatjuk, hogy Kovács István megkerülhetetlen államjogi tekintély volt. Óvatos reformerként kereste és megmutatta azokat a mintákat, amelyek az alkotmánytörténetből kiolvasva alkalmasnak és helyeként elkerülhetetlenül szükségesnek tűntek számára a magyar államjog korszerűsítéséhez. Megírta, amit helyesnek gondolt, tette, amit lehetett. Elgondolásaiból és javaslataiból nem egyet láthat viszont a mai szemlélő az 1949. évi Alkotmány 1972-ben elvégzett átfogó módosításában, ami határozottan lezárta az osztályharcos szocialista államjog korszakát, jóllehet még mindig a szocialista jogi ideológia keretei és korlátai között. Az 1985 és 1989 között létezett Alkotmányjogi Tanácsnak Kovács István tagja volt, és ez a testület – amely bizonyos értelemben az alkotmánybíráskodás előképének tekinthető – mutat némi hasonlóságot a Spinoza által elképzelt Szindikuszok Tanácsával, amelynek alkotmányossági szerepére először Kovács István hívta fel a figyelmet. Az 1989. évi XXXI. törvénnyel elvégzett ún. rendszerváltó – totális – alkotmánymódosítás közvetlen előkészítésében elhatalmasodó betegsége miatt Kovács István már nem vehetett részt, de javaslatait, észrevételeit, intelmeit egy stenciles sokszorosítású terjedelmes kétkötetes kiadványban még közzétette. Tudósként az Akadémia ügyét is szíven viselte. A szocialista akadémia törvény és az akadémiai szabályzat jórészt az általa kidolgozott koncepció elemeire épült.

Kovács István azon szocialista jogtudósok közé tartozott, akiket a polgári jogtudomány is elismert és referenciának tekintett. 1980-tól rendes tagja a párizsi székhelyű Académie internationale de droit comparé-nek, 1982-től alapító tagja a Tuniszban székelő Académie internationale de droit constitutionnel nevű szervezetnek, 1980 és 1986 között pedig alelnöke volt a brüsszeli Institut international des sciences administratives-nek.

Kovács Istvánt a díjak és kitüntetések nem halmozták el. Életrajzaiban csak az 1963-ban kapott Akadémiai Díj kerül említésre. Valamilyen mértékben ez is hozzájárul a puritán és visszafogott Kovács István arcképéhez. 1974 és 1979 között, mint tanáromat, 1979-től 1980-ig mint intézeti elöljárómat, azután haláláig mint mesteremet ismerhettem és tisztelhettem, de csak fekete, többnyire mellényes öltönyben, fehér ingben és majdnem mindig fekete nyakkendőben láttam. Nagy rajongója volt a régi könyveknek. Az általa idézett 17. és 18. századi nagyok nemegyszer első kiadású munkái ott sorakoztak otthonának könyvespolcain. Jogtudományi intézeti dolgozószobájának óriási íróasztalán egy nagyon régi írógép is állt, rövidebb szövegeket szeretett azon leírni.

Kovács István hosszú, súlyos betegség után 1990. november 29-én hunyt el. Halála után nekrológok sora jelent meg róla. Az egyik legszebb, amely akadémikus társától: Herczeg Gézától származik, így végződik: „velünk marad Kovács István összetett, sokoldalú munkássága, színes egyénisége és az az eleven, teremtő nyugtalanság, amellyel helyét kereste egy, az igazi lehetőségeket fukar kezekkel mérő korban és biztosítékokat mindannyiunk számára az önkény és a korlátoltság ellen”.

A róla szóló számos megemlékezés között meg kell említeni, hogy születésének 100. évfordulóján szülővárosában emléktáblát avattak tiszteletére, a szegedi jogi kar tudományos üléssel és centenáriumi kötettel tisztelgett Kovács István emléke előtt.

A tudós

Kovács István tudományos munkásságának első jelentős produktuma „A burzsoá alkotmányosság válsága” című kötet, amely 1953-ban jelent meg. A vulgármarxizmus tételeinek megfelelően az alkotmány – ha valaki emlékszik még erre a fogalomra – a felépítmény része, legfőbb rendeltetése tehát a termelési viszonyok szolgálata. Ha megjelenik a dolgozó tömegek létfeltételeihez jobban illeszkedő termelési szerkezet, akkor értelemszerűen annak a felépítményi alkotmánynak jobbnak is kell lennie, mint minden korábbinak. Ez ma már nehezen vállalható összefüggés, de Kovács Istvánnak mégis érdeme, hogy elég korrekt módon megmutatta azokat az intézményeket, amelyek ideológiai nézőpontból burzsoá voltak miatt válságban vannak. Az alkotmányfejlődésnek ezt a megközelítését azonban elhagyta.

Tudományos munkásságának meghatározó eleme az 1962-ben publikált nagymonográfiája: „A szocialista alkotmányfejlődés új elemei”. A könyv valójában két részből áll: az első a polgári alkotmánygondolat történeti alakzatait, a második a szocialista elemeket és változatokat tárgyalja. A konklúzió abban foglalható össze, hogy a szocialista alkotmányfejlődés azért új, mert más. A lényeg azonban nem ez, hanem az, hogy itt jelenik meg Kovács István jogi és – ami még fontosabb – történeti pozitívizmusa. Minden tény, minden jelenség csak a történeti múltban létezik, akkori jelentése semmit sem visz tovább a jövő számára. Mondhatnánk úgy is, hogy az alkotmánytörténet magukba zárt zárványok sorozata, amelyek megkövült szavak vagy történések, de elmúltak, végük. Az alkotmányfejlődés – ha van ilyen, mert már a fogalom is

megtévesztő – minden pillanatban produkál újat, esetlegest vagy szokatlant, de ennek megfigyelése csak akkor eredményes, ha tudjuk a múltat a jelennel közvetíteni, kapcsolatba hozni. Kovács István az alkotmány lényegét az alkotmány fejlődésében látta meg, helyesen, de ennek a hermeneutikai közvetítésnek a szerepét nem ismerte fel. Az alkotmányfejlődésről szóló nagymonográfiája ezért inkább módszertani kihívás a mai olvasó számára, mintsem biztos kutatási alap a továbbiakhoz. De ez sem kevés.

Az alkotmányfejlődést tárgyaló nagymonográfia után Kovács István keveset publikált és jórészt ismételte magát. Ha feltártam sok tény, de annak nincs jelentése a mának, akkor ennek így kell lennie. Az alkotmánytörténeti pozitívizmus azt kívánja követőjétől, hogy a szöveget magát engedjen szóhoz jutni. Az 1970-es évek közepén (1976) szenzáció számba ment emberi jogi dokumentumok közreadása. Az alkotmányjogi jellegű források válogatását és kommentálását Kovács István végezte, lényegében hasonló elvek, források és módszerek alapján, ahogy az alkotmányfejlődés elemeit is tárgyalta mintegy 15 évvel korábban. Itt azonban Kovács István bevezető tanulmányából már jól kiütközik, hogy az emberi jogok szocialista felfogásának a gyökerei a nem-szocialista alkotmánytörténetben vannak és attól elválaszthatatlanok. A tanulság valahogy úgy foglалható össze, hogy aki az emberi jogok történeti alakulásába belepiskál és manipulálja azt, az megsérti e jogok idegrendszerét és mozgáskorlátozottakká teszi azt.

Az emberi jogok dokumentumokban című kötet megjelenése után logikusan következett, hogy Kovács István teret adjon az európai nemzeti alkotmányok magyar nyelvű megismeréséhez. Egy ilyen vállalkozás időbelisége miatt szinte mindig agyaglábbon álló kolosszus, de mindazoknak, akik az alkotmányos identitás rejtélyét keresik az európai integrációban, a realitásokat megmutató történeti alap kellene, hogy legyen.

A tanár

Kovács István tanári munkásságából elsőként tankönyvírói és tananyagfejlesztő tevékenységét szükséges említeni. Az 1951-ben publikált első szocialista tankönyvben – amely a „Magyar Alkotmányjog” címet viseli – Kovács István még nincs ott a szerzői kollektívában. 1953-ban jelent meg „A magyar államjog alapjai” című kötetben azonban már igen (társ szerzőségben Szamel Lajossal és Toldi Ferencsel). Ez a munka is még erősen a sztálinista állam- és jogfelfogást

közvetíti. A „nagy” tankönyv: közismert nevén a „Beér – Kovács – Szamel” 1960-ra készült el és öt kiadást ért meg. Noha előszava szerint középpontjában a tételes államjog áll, megjelennek benne egy sajátos szocialista alkotmányelmélet körvonalai is, amelyek már messze túlmutatnak a korabeli politikai propagandán. A Kovács István által írott fejezetek jórészt a tételes magyar államjog bemutatását végzik.

Kovács Istvánt az 1970-es évek elejétől egyre inkább foglalkoztatta, hogy a saját látásmódját tükröző, az ő neve alatt jegyzett tankönyvet írjon. A vállalkozás első kötete „Magyar államjog” címmel 1977-ben jelent meg Szegeden a jogi kar sokszorosított kiadványaként. Ebben a munkában Kovács István több mint 300 oldalon taglalja az alkotmány fogalmának és funkciójának időbeli alakulását, valamint az alkotmányos eszmék történeti fejlődését. A második kötet 1978-ban jelent meg, ugyancsak a Szegeden, egyetemi kiadásban. Első, rövidebb része tudománytörténeti ismereteket ad, a második, terjedelmesebb rész a jogforrási rendszer elvi kérdéseivel és tételesjogi szabályaival foglalkozik. A tananyagnak szánt, de inkább tudományos műnek tekinthető két publikáció, ha az államjog/alkotmányjog tárgyköreinek egészét nézzük, legfeljebb annak tíz százalékát teszi ki. Kovács István tervezte a megkezdett sorozat folytatását, de ez sajnos már elmaradt. És ezt nem lehet úgy befejezni, mint ahogy Franz Xaver Süssmayr kiegészítette Mozart Requiemjének hiányzó részeit.

Kovács István szerette az egyetemi előadásokat. Legendás előadásain szinte mindig jelen volt a teljes évfolyam. Nem csak tételes tudást adott át, hanem az összefüggések felismerésének, és ami ennél is fontosabb: élvezetének módját. Ezt különösen azok élhették át, akik az általa vezetett diákkörbe jártak, melynek gyakori üléseiről gazdagodva távoztak a szerencsés résztvevők. Amikor az egyetem vagy a jogtudományi intézet falai között megnyilatkozott, az mindig az államjogról szólt. Kovács István az államjog médiuma volt.

Kovács István főbb művei

Kovács István – Szamel Lajos – Toldi Ferenc: A magyar államjog alapjai, Budapest, Jogi Kiadó. 1953.

Kovács István: A burzsoá alkotmányosság válsága. Budapest, Szikra. 1953.

Beér János – Kovács István – Szamel Lajos: Magyar államjog. Budapest, Tankönyvkiadó. 1960.

Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.

Kovács István: A törvénykoncepció alakulása. MTA IX. Osztályának Közleményei I. 1966.

Kovács István: A törvény és a törvényerejű rendelet problematikájához. Állam- és Jogtudomány 1973/3.

Kovács István – Szabó Imre (összeállította és a bevezető tanulmányokat írta): Az emberi jogok dokumentumokban. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1976.

Kovács István: Az államjog a jogrendszerben. Gazdaság- és Jogtudomány. MTA IX. Osztályának Közleményei XI. 1977.

Kovács István: Magyar államjog I. kötet. Szeged, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 1977.

Kovács István: Magyar államjog II. kötet. Szeged, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 1978.

Felhasznált irodalom

Tóth Károly (szerk.): In memoriam dr. Kovács István akadémikus, egyetemi tanár. Szeged, JATEPress. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta juridica et politica. Tom. XL. Fasc. 1-26. 1991.

Herczeg Géza: Kovács István. Magyar Tudomány 1991. 3.

Trócsányi László (szerk.): Dikaiosz logosz. Tanulmányok Kovács István emlékére. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány. 2012.

Kovács István születésének centenáriuma. Szeged, FORVM Acta Juridica et Politica XI. 5. 2021.

Takács Albert CSc

professor emeritus

Nemzeti Közszolgálati Egyetem Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi
Tanszék

email: takacs.albert@uni-nke.hu